

יורה דעה רעא הלכות ספר תורה

רה

בית חדש

רעא פרטי רמזי דינים המחודשים המבוארים בזה הסימן

זה מנואל דהכי סמירא ליה כדפרישית לעיל. אלא נראה לפע"ד דהרא"ש ורבינו באורח חיים לא מייירי אלא צמוד ס"ת מפני דחקו דרשאי למכרו מפני חייו כדפרישית לעיל ולשם קאמרי הרא"ש ורבינו דרשאי להשתמש דמיו כל מה שירצה ואשמועינן דאף על גב דלאו שפיר דמי למכרה דאינו רואה סימן צרכה לעולם ואם היה רוצה היה רשאי להסתפק מן הצדקה אפילו הכי כיון דליכא איסורא צמירמה רשאי להשתמש דמיו כל מה שירצה והכי נקטינן:

[א] מה סימן עושים בעורות כשמניחים אותם ביד גוי לעבד לשם ס"ת: [ד] ס"ת שכתבו על נייר שאינו מחוק כשר: [ה] אם צריך שרטוט שיהא קיים לעולם כמו ששרטט כברול: [ו] כתב בזהב שום תיבה בס"ת פסול ועיין לקמן בסמוך: אסור לכתוב שום שם מבי"ד ספרים בזהב: כתב בס"ת אות אחת בזהב או בשאר מיני צבעונין פסול: [ז] ס"ת ומוזהה אין נכתבין אלא בימין כמו תפילין:

סימן רעא

פרטי רמזי דינים המבוארים בזה הסימן

[א] על אי זה עור כותבין ספר תורה: צריך עיבוד לשמה ואי סגי במחשבה ודין עיבוד גוי: דין ספר תורה שאינו מעובד לשמו: [ב] אם מעובד שלא בעצמים: [ג] כתבו על דוכסוסטוס: מקום כתיבה בגויל ובקלף ובדוכסוסטוס ודין קלפים שלנו: [ד] כתב חציה על קלף וחציה על גויל או חציה על גויל וחציה על צבאים: [ה] שרטוט אם הוא מעכב ובמה משרטטין: [ו] אם כותבין בדיו העשוי מעצמים:

א אין כותבין ס"ת תפילין ומזוזות על עור בהמה וחיה טמאה. צריחא צפרק ח' שרליס (שגם ק"ט): ומ"ש ור"א על עור דג אפילו הטהור. שם צעא מר צריה דרבינא מרנ נחמן בר יצחק מהו לכחוב תפילין על גבי עור דג טהור אמר ליה אם יבוא אליהו ויאמר [אין] פסקה זוהמא מיניה אי לא פסקה, ומשמע דכיון דלא צריך לן אי פסקה זוהמא מיניה לא נחמין וכ"כ רבינו ירום (נ"ג ס"ג פ"ג) וכן פסק הרמב"ם ז"ל (ה' תפילין פ"א ה"י): ומ"ש א"א

א אין כותבין ספר תורה תפילין ומזוזות (ב) על עור בהמה וחיה טמאה (ג) ולא על עור דג אפילו הטהור אלא על עור בהמה וחיה ועוף הטהורין (ג) ואפילו עור נבלות וטרפות שלהן. וצריך שיהיו העורות מעובדין לשם ספר תורה אבל תיקון הקלף ושרטוטו אין צריך שיהא לשמה. (ד) וה"ר ברוך נסתפק אם צריך שיוציא בשפתיו שמעבדו

על עור בהמה וחיה הטהורים ואפילו עור נביעות וטרפות שלהן. גם זה צריחא שם: ומ"ש שכותבין על עור העוף. מימרא דרב הונא שם. ואע"פ שכל אלה הדברים לענין תפילין הם שונים צפרק ח' שרליס חלה מינייהו נקט וה"ה לאיך דהא תנן (מגילה ח:) אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון וכן פסק הרמב"ם ז"ל (שם) וכ"כ הרא"ש (ה' ס"ת ס"ג) ונמן טעם דמדקא יהיב טעמא מלמען תהיה תורת ה' צפין (שמות י"ט) מן המותר צפין (שגם נ"ח): כלומר ממין המותר לפיך האי טעמא שייך נמי בצפר תורה דאין לכחוב תורה ה' אלא על גבי עור של מין המותר לפיך, ובמסכת סופרים (פ"א ה"א) שנו צהדיא אין נוחצין ספרים תפילין ומזוזות על עור בהמה וחיה הטמאים: וצריך שיהיו העורות מעובדים שם ס"ת. צפרק הניזקין (גיטין

רעא א אין כותבין ספר תורה וכו'. כתב הרא"ש ריש הלכות ס"ת דכך שנינו במסכת סופרים וכיוצא בזה מביא צריחא צפרק ח' שרליס (שגם דף ק"ט.) וליף לה מדמכחיז למען תהיה תורת ה' צפין מדבר המותר צפין וכמו המוספוס (שם ד"ה או"ה) דלאו דוקא מן המותר צפין דהא אפילו על גבי עור נבלות וטרפות שרי אלא ממין המותר צפין קאמר עכ"ל: ומ"ש דש"ש עוף טהור נפי שרי. מימרא דרב הונא שם וקמ"ל דאף

על גב דאית ציה נקמס מקום מושב נו"ה אפ"ה שרי דכל נקב שהדיו עובר עליו אינו נקב: ומ"ש דאין כותבין על עור דג אפילו הטהור. שם צעיא דלא איפשיטא אי פסקא זוהמא מיניה אי לא פסקא זוהמא מיניה: וצריך שיהיו העורות מעובדין שם ס"ת. צפרק הניזקין (דף נ"ד): קאמר רבי אבא דפסולה ספר תורה אם לא עיבד העורות לשמם וכמו הרא"ש צריח הלכות ס"ת דהכי עיקר דלא כפרש"י צפרק נגמר הדין דלרנא לא צעי עיבד לשמה אלא כפירוש ר"ם ורבינו חננאל דלרנא צעי עיבד לשמה אבל תיקון הקלף ושרטוטו דהזמנה צעלמא היא לאו מילתא היא ולפיכך אינו צריך שיהא לשמה וכ"כ המרדכי פרק הניזקין (פי' שג) ובסוף הלכות צ"עית (פי' חקקו):

גבי ההוא דאחא לקמיה דרבי אבא אמר ליה ספר תורה שכתבתי לפלוני גיליס שבו לא עיבדתיס לשמם א"ל מחוך שאתה נאמן להפסיד שכן נאמן אתה לפסול ספר תורה, וכן פסקו הפוסקים (רי"ף כו.; רמב"ם פ"א ה"ח, רא"ש סו"ס יג) ואלא כדמשמע מפירש"י פרק נגמר הדין (מנהרין מה: ד"ה אפ"ג) בפלוגתא דאבי ורנא דלרנא לא צעי עיבד לשמה (א): ומ"ש אב"ד תיקון הקלף ושרטוטו אין צריך שיהא ששמה. כן כתב הרא"ש בהלכות ספר תורה (סי' ג) צסס ר"ם ור"ם אהא דאיפליגו אבי ורנא דאבי אמר הזמנה מילתא היא ורנא אמר לאו מילתא היא דהזמנה היינו לחמוך הקלף ולחמקו שיהיה ראוי לכתיבה והלכתא כרנא דאמר לאו מילתא היא כלומר לא הוי דבר חשוב הילכך צעי ב' עיבד לשמה והוא מדברי המוספוס צפרק השולח (גיטין מה: ד"ה עז): וה"ר ברוך (ספר התרוסה פי' קצב) נסתפק אם צריך שיוציא בשפתיו וכו'. הטעם שנסתפק הוא משום דנפיגול כחיב (ויקרא ו.) ית) לא יחשב וצעי דיבור ג' ותרומה ניטלת בלא

דרכי משה

רעא (א) כתב בית יוסף באורח חיים סימן ל"ב (לב. ד"ה ואם אבד) אם מעובד לשם מוחה פסול לתפילין משמע דקדושת תפילין חמורה ממזוזה. ונראה דהוא הדין אם מעובד לתפילין פסול לס"ת דקדושת ס"ת חמורה מתפילין:

פרישה

רעא (א) על עור בהמה וחיה טמאה. שנאמר למען תהיה תורת ה' צפין מן המותר צפין: (ג) ור"א על עור דג וכו'. משום זוהמא: (ב) ואפי' עור נביעות וטריות שלהן. דרשינן תורת ה' צפין ממין המותר צפין. אשירי. והטעם דלא גרע נהרג צדי שמים מנהרג על ידי אדם א': (ד) וה"ר ברוך נסתפק וכו'. משום דנפיגול כחיב לא יחשב וצעי דיבור ותרומה ניטלת בלא דיבור ונשלמות יד כחיב על כל דבר פשע כל דבר פשע והמושג לשלום יד נפקדון חיב ועיין דרישה:

דרישה

רעא [א] וה"ר ברוך נסתפק וכו'. משום דנפיגול כחיב לא יחשב וצעי דיבור ותרומה ניטלת בלא דיבור וכשליחות יד כחיב על כל דבר פשע והחושב לשלוח יד בפקדון חיב כלשון הזה כתמונתו וצלמו כתב הרא"ש בשם רבינו ברוך בהלכות קטנות ע"ש (דף עג ע"ב) (סו"ס ג)

הגהות והערות

רעא [א] סברת הש"ס שבת קח: [ב] כ"ה בדפוס. בדפוס דיהרנפורט, בדפוס קניגסברג ובדפוס ורשא-וילנא הגירסא, הילכך "לא" בעי עיבוד לשמה, והוא טעות כנראה בחוסי' וברא"ש שם: [ג] בדפוס דיהרנפורט, בדפוס קניגסברג ובדפוס ורשא-וילנא נוסף כאן בסוגריים "כרפי" רש"י מנחות ב". במנחות שם ע"א לא נמצא כן ברש"י, ונראה שהכוונה לרש"י בע"ב ד"ה אבל מחשבה, עיי"ש:

ב כתב הרמב"ם אם הגוי מעבדו פסול וכו'. נפ"א מהלכות חפילין כחן דכל דבר שצריך מעשה לשמו אם יעשה הגוי פסול שהגוי אדעתא דנפשיה קא עבד כדאיתא נפ"ב דגיטין (דף כ"ג): ופ"ש בשם ה"ר ברוך דבישראל עומד על גבו ומסייעו שרי.

הכי איתא נספרי התרומה סימן (קפ"ט) [ק"ל] דמסייע זה יש בו ממש דנכרי אדעתא דישאל קא עבד עכ"ל. ורז"ו לומר דאע"ג דנפרק המלניע (שם דף ז"ג) אסקינא דמסייע אין בו ממש דהכי אשכחן בדוכתא טונא אפ"ה מסייע זה דמסייעו מעט נחמלא עיבורו כשישים העור למוך הסיד ויאמר אז אני עושה כך לשם ס"ת יש בו ממש

ואמרינן דהנכרי גומר כל העיבוד אדעתא דישאל שהיה עושה כך נחמלא העיבוד אבל לנחמלא ודאי אי איתא ישראל שיכול לעבד לא יסמוך על מה שישראל מסייעו מעט נחמלא העיבוד וגומר הגוי על ידו ולכן כתב הרא"ש שנהגו העם כה"ר ברוך כי אין עבדים ישראל מלמדין בכל המקומות. ומה שהקשה בית יוסף וכי אין עבדים ישראל מלמדין מאי הוה הא כיון שאינו צריך לשמו אלא נחמלא העיבוד ייחס ישראל נמוך הסיד לשמו ואח"כ יעבדו הגוי וכו' עכ"ל, לאו קושיא היא דדוקא כשישראל הוא מעבד נחמלא עד סוף סגוי כשיאמר נחמלא העיבוד אנכי מעבד עורות אלו לשם קדושת ס"ת ותו לא צריך לא דיבור ולא מחשבה שמעבדו לשמה אבל נגמרה הגוי דאיכא למימר דילמא גוי כשגמרה מעבדה שלא לשמה נחמלא הילכך לנחמלא אין

דיבור (שטעות כו:) ונשליחות יד כתיב (שמות כב ח) על כל דבר שפע והחושב לשלוח יד נפקדון [ח] חייב: ופ"ש בשם הרא"ש הילכך טוב שיוציא בשפתיו וכו' ותו לא צריך. נהלכות ס"ת (שם) כחן כן וכ"כ הגהות מיימון (דפוס קושטא ה' חפילין פ"א אות יא) בשם סמ"ג

לשמה או אם סגוי במחשבה שמחשב כך בלבו וכתב אדוני אבי הרא"ש ז"ל הילכך טוב שיוציא בשפתיו ויאמר בתחלת העיבוד כשמשומו לתוך הסיד עורות אלו אני מעבד לקדושת ספר תורה (ה) ותו לא צריך. כתב הרמב"ם אם הגוי מעבדו פסול אפילו אומר לו ישראל עבד עורות אלו לשם ספר תורה (ו) וה"ר ברוך כתב שאם מעבדו וישאל עומד על גביו ומסייעו שרי

(כג) גוי אדעתא דנפשיה עבד וכחן המרדכי נהלכות קטעם (סי' חתקמט) שכן כחן צ"ח זרוע (ח"א ה' חפילין סי' מקלז): ופ"ש רבינו בשם ה"ר ברוך (פסר התרומה סי' קג) והעיבור (ח"ב ה' חפילין נ"ו) והרא"ש. נהלכות ספר תורה (שם) כתב הרא"ש שנהגו העם כה"ר ברוך כי אין עבדים ישראלים מלמדין בכל המקומות וכן הדעת מכרעת דנעט דנעיין שיכתוב כל מורה הגט לשמה זה לא יעשה אלא עיבוד לא נעיין אלא נחמלא העיבוד כשישים העור למוך הסיד שיאמר אז אני עושה כך לשם ס"ת וזה יעשה הגוי לשם ישראל כשיאמר לו עשה כך וכיוצא בזה מלמדין נפרק אין מעמידין (פ"ו כו:) דרבי יהודה נעו מילה לשמה ואפילו הכי ימול ארמאי ולא אמרינן נכרי אדעתא דנפשיה קא עבד דכיון דנרגע הוא עושה ודאי יעשה

פרישה
(ה) ותו לא צריך. פירוש רק נחמלא העיבוד. כ"י: (ו) וה"ר ברוך כתב שאם מעבדו וכו' ומסייעו שרי. י"ל דלאו דוקא מסייעו כדים אלא שמסייע לו בדיבור להורומו אף ייחס נמוך הסיד לשמה וזהו לשון מסייע כדאמרינן נעלמא מסייע אין בו ממש דאי לא כן דילמא הרמב"ם נ"כ מודה בזה או מאי זה שכתב וכן כחן נעל העיבור דסגוי וכו' וכן מוכח מנכרי הרא"ש והביאו כ"י ע"ש, וכן באורח חיים סימן ל"ב כתב כ"י (ג' ד"ה

דרישה
דהא ילפותיה הוא מדכתיב גביה על כל דבר פשע ש"מ דבעי דיבור ולמה נקטה המשנה בלשונה לשון החושב. וצ"ל על כרחך משום דא"א לטעות ולמימר דבמחשבה סגי דס"ל דמחשבה לאו מילתא היא אלא מקום ואם כן ה"ה בעיבור עורות דכוותיה, אלא לפ"י ה"ל למיכתב זה אצל הוכחה דפיגול דהיא ג"כ מעין זה ולא קושיא היא משום דבעי לחלק ביה ולמיכתב עליה על כן טוב לדבר וכו': והיותר נראה לפרש איפכא ולומר דאפשר דמי שנשתפק מכה שליחות יד לא ס"ל כהתוספות אלא ס"ל דבית שמאי מחייבי אמחשבה לחד [ו] וא"כ שפיר מביא ראיה דאף דב"ה פליגי היינו משום דכתיב אם לא שלח ידו במלאכת רעהו אכל אי לאו הכי היה מודה לב"ש דבמחשבה מחייב אע"ג דכתיב על כל דבר פשע ש"מ דמחשבה הוא כדבור: והיותר נראה דאינו מדברי ה"ר ברוך ולא מדברי הרא"ש אלא הגהה היתה כתובה בחוץ בגילין שכתב אחד מהלומדים שהביא ראיה משליחות יד דומה למה שכתב בפנינו בפיגול והמדפיס סידרה בפנים והא ראיה שבספר התרומה ליחא וכמ"ש לעיל. ועיין בפרק תמיד נשחט (פסחים) דף ס"ג ע"א בתוספות ב"ה ר"מ סבר לא בעינן פיו ולבו שוין מכאן מדקדק ר"י הא דקרי בכל וכתבא פיגול פסול מחשבה לאו דוקא דאינו פיגול עד שיוציא בשפתותיו וכו' ע"ש שדייק על דרך שכתבתי בשליחות יד וכמו שכתבו התוספות הנ"ל דפרק המפקיד ודו"ק:

רעא [ח] כוונתו לתמיתין דננא מליעא (מג): והוא תמוה מאוד להעמין שם נסוגין דהוה רק לנ"ש אצל לנ"ה לא מהני מחשבה וכנר הארכי עניינים ה"כ והדרישה וט"ו ח"ק ג':

הגהות והערות
ד [כ"ה בהג"מ דפוס קושטא אך בהג"מ לפנינו ה' חפילין אות ה מביא רק את לשון הטור ולא הזכיר כלל את דברי הסמ"ג. אמנם הסמ"ג כתב כן בעש"כ (קז). ח"ל, וצריך שיאמר בפירוש שנתנם בעיבוד לשם דבר שבקדושה: [ה] בדפוס הנירסא "שמעבדים" בדפוס דיהרנפורט, בדפוס ורשא-וילנא ובדפוס קניגסברג הנירסא "שמעבדים". כמעדני יו"ט (אות ד) גורס "שמעובדים": [ו] ועיין רש"י (קדושין מב: ד"ה לחייב על המחשבה) שכתב כן (וראה שם בהגהות הב"ח אות ד מה שהקשה בסתירת דברי רש"י). וכן כתב הרמב"ן ב"מ (מג): בשם הרי"ש וכן הוא ברמב"ם בפיה"מ:

אדעתא דישראל מה שיאמר לו וכן דעת בעל העיטור עכ"ל: ואני חמה למה כתב שנהגו כה"ר ברוך לפי שאין עבדים ישראלים מציין וכי אין עבדין ישראלים מציין מאי היה הא כיון שאין צריך לשמה אלא כחמלת העיבור יניחן ישראל בחן הסד לשמה ואח"כ יעבדו הגוי והווי מעבדים לשמה

לגמור העיבור ע"י גוי כשאפשר ע"י עבדן ישראל והכי נקטינן דלא כפי' יוסף דמיקל אפילו דלאיכא עבדן ישראל דליחא: ומה שכתב וכן כתב בע"ה העיבור דפגי בגוי כשמעבדם דשמה. פירוש דכשיאמר ישראל לגוי שיעבדם

גם לעת הרמב"ם (*). ושמה לא היו הגוים מניחין לישראל ליתן העורות לחן הסיד: ומ"ש רבינו בשם רב נטרונאי ותשובת הגאון (ש"ת הגאונים הרבני פ"י ת"ב) עד וקראו בו בציבור. הכל נפסקי הרא"ש נסוף הלכות ס"ח נשם ספר העתים: ויש לדקדק דמדברי רבינו נרוך ורנ נטרונאי לא משמע דמכשרי נטיט גוי אלא ע"י שסייע ישראל עמו מעט אבל שלא בסיוע ישראל משמע דמדודו דפסול ואילו רבינו לא הזכיר בהלכות תפילין (סי' נ"ג) שסייע ישראל ו. ושמה י"ל שמתן על מה שאמר כאן נשם רבינו נרוך ורנ נטרונאי וכן הס דברי סמ"ג (פסין כה קו ע"ד) ודברי הגה"מ (תפילין פ"א אות ו) שסייע לגוי: [בדק הבית] והרא"ש כתב בחשובות כלל (כ"י) [ג] (סי' ו) שנשאל תאיר עיני על עיבוד העור לשמה דאיכא פלוגתא בין רש"י ור"ת והשיב בענות הדור מקילים אף כי ישירים דברי ר"ת ודברי ר"מ וספרים החיצונים פוסקים כן [עד כאן]: כתוב בהגהות מיימון פ"א מהלכות תפילין (דפוס קושטא אות א) ופ"ג מהלכות מאכלות אסורות (דפוס קושטא סוף אות יג) כשמסמנים הנקמס נמלע כעין אותיות אע"פ שהרבה נקל לגוי לייף שיתן אם הנקמס על שאינם נקימס ונקוב נמלע דרך הנקמס כמו שפעה ישראל מ"מ אין חוששין לזיוף דמירמת גוי פן יכיר ישראל נטויעות עין וכן פסק ר"י ע"כ:

וכן כתב בעל העיטור דסגי בגוי שמעבדם לשמה (1) וכן הוא מסקנת אדוני אבי הרא"ש ז"ל וכן כתב רב נטרונאי אם אפשר לישראל לעבדם לשמה מצוה מן המוכחר ואם לאו ילך לגוי ויאמר לו קלף לספר תורה וכשמעבדם לשם ספר תורה יסייע עמו ישראל מעט וכי האי גוונא הוי עיבוד לשמה. תשובה לגאון לענין עיבוד לשמה רבנן דתרתא מתיתבתא סבירי להו דכל שלא לשמה פסול לקרות בו בציבור ומר רב משה גאון הוה פליג ואמר מצוה מן המוכחר למיעבד עיבוד לשמה (2) אבל מתורת ספר שקורין בו בציבור לא נפיק ואית לנא ולרבנן דקדוקא בהא מלתא לדחויי לדרב משה גאון ומיהו אתם שאין במקומכם (3) [ב] מי שעושה גוילים ולא דק (פירוש קלף) [ח] אם יש במקומכם ספר תורה כהוגן השמרו וקראו בו בציבור ואם לאו אל תשביתו קריאת התורה בציבור מפני שאומר הכתוב (תהלים קיט. קכו) עת לעשות לה' הפרו תורתך אלא עשו ספר תורה מן הדק אף על פי שאינו מעובד לשמה שמר רב משה כדאי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק וכל שכן על דרך שאמרנו עת לעשות לה' הפרו תורתך אבל אם יש לכם יכולת להחזיר יריעות הדק לידי מתוח ולהעביר עליהן סיד לשמה הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה ואם אין יכולת לעשות כן כתבו בו אף על פי שאין מעובד לשמה וקראו בו בציבור: ב (1) וצריך שיהא מעובד בעפצים אבל אם אינו מעובד בעפצים הוי דיפתרא ופסול ומיהו היה אומר רבינו תם דעיבוד סיד שלנו חשוב כעיבוד עפצים:

דעת כן שאומר ישראל אליו הוא מעבדם סגי נכך ומשמע דלנצל העיטור לא צריך סיוע כלל דמסייע אין זו ממש ולא מעלה ולא מוריד ולא כתב רבינו וכ"כ בעל העיטור אלא להוציא מדברי הרמב"ם דפסול זהכי ולכן הביא מחלה דעת ה"ר נרוך דמכשר זהכי ובמסייעו קלח וכן כתב בעל העיטור דסגי כשיאמר לגוי אע"ג דליתו מסייעו וכן היא מסקנת הרא"ש וכן כתב רב נטרונאי וכו' ולאפוקי ממה שכתב הרמב"ם דפסול. ונראה דודאי האי מסייע דהצרכוהו אינו אלא לכתחלה על ג' היומר טוב אבל דיעבד אפילו לא סייעו כלל אלא שאומר לגוי שיעבדה לשמה סגי נכך דתלינן דגוי מעבדם על דעת ישראל ולאו אדעתא דנפשיה קא עבד שהרי נכולא חלמודא מסייע אין זו ממש ולא מעלה ולא מוריד אם כן סיוע זה כאן אינו אלא לרווחא דמילתא ואינו מעבד ודלא כפי' יוסף דכתב דלא סיוע פסול דליחא:

1 וצריך שיהא מעובד בעפצים וכו'. גרס פ"ב דמגילה (י"ח) מן דמגילה הכתובה על דיפתרא לא ילא ובגמרא (רי"ש דף י"ט) מפרש דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיך ופירש רש"י וקמיה נמים ולא עפיך ולא מעובד בעפצים שקורין גל"ש ע"כ, ומשמע דכל שכן ספר תורה והכי איתא בפרק המזילא יין (דף ע"ט:).

והתוספות כתבו וקשיא א"כ והתוספות כתבו וקשיא א"כ עפ"י ספר תורה ותפילין ומגילה ותירץ רבינו תם שהסד שאנו נוטנים בקלפים שלנו מהני כעפלים עכ"ל וכן כתב הרא"ש והר"ן לשם וכן כתבו התוספות בפרק המזילא יין (שנת דף עט: ד"ה קלף) ובפרק הקומץ (מנחות דף לא: ד"ה הא):

2 וצריך שיהיה מעובד בעפצים אבל אם אינו מעובד בעפצים הוי דיפתרא ופסול. נפ"ב דמגילה (ע"ט): ומ"ש ומיהו היה אומר ר"ת דעיבוד סיד שלנו חשוב כעיבוד עפצים.

דרכי משה

(*) ובאור זרוע מחמיר שהישראל בעצמו יסייע לעבדן מעט:

פרישה

שעושה גוילים ולא דק. עיין נדל"ש בהלכות קטנות סוף הלכות ס"ח שכתב שדק לאו היינו קלף דהוא מליח אבל לא קמיה ולא עפיך והוא מיפא וגרע מדפתרא ונלא פסול עיטוד (שלא לשמה) פסול אם לא בשעת הדחק ע"ש ופיין דרישה: (1) וצריך שיהא מעובד בעפצים. שהוא מכוח העור ומחזיק אוחו:

דרישה

רבינו כאן דק פירוש קלף ר"ל שרבינו משה גאון פירשו כן ולא שהוא ג"כ סבירא ליה הכי. (כתב באור זרוע דאם שינה בקלפים שלנו וכתב במקום שער פסול וכן עשה ר"ח מעשה עכ"ל בהלכות תפילין. ובתשובת ר"י מינץ דאנו כותבין על קלף ולא על גויל משום זה אלי ואנוהו כי על קלף יותר נאה כי הגויל לא הוטר ממנו כ"א השער גם היחה כבדה יותר מראי. עד כאן המגיה):

הנהגות והערות

[1] וע"ש במ"ה הנהגות (אות ב) שיישב זה באופן אחר: [ח] בכל הרפוסים נדפס יולא דק פירוש קלף. אך ככתבי היד ליתגיהו תיבות "פירוש קלף".

הלכות תפילין סימן לב

(כא) ישרטט כל השורות ולא ישרטט (כב) בעופרת מפני שהמקום השרטוט נשאר צבוע: הגה * י"א שצריך לשרטט תמיד למעלה ולמטה ומן הנדדים אעפ"י שיועד לכתוב בלא שרטוט * וכן הנהגין: (ג) נכון שאמר ומדכי וספר תרומה וסמ"ג: ז' יהלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ולא על הדוכסוסטוס * ולא על הגויל. כותבין על הקלף במקום בשר * ואם שינה פסול * מהו קלף ומהו דוכסוסטוס העור בשעת עיבודו חולקין אותו לשנים וחלק החיצון שהוא לצד השער נקרא קלף והפנימי הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס ולפ"ז כי אמרינן כותבין על הקלף במקום בשר היינו במקום היותר קרוב לבשר דהיינו במקום חבורו כשהוא דבוק לדוכסוסטוס * וקלפים שלנו שאין חולקים אותם יש להם דין קלף * וכותבים עליהם לצד בשר * שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך * לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך * ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד: ח * צריך הקלף להיות מעובד (יא) [ו] בעפצים או בסיד * וצריך שיהיה מעובד לשמו * טוב להוציא (כד) בשפתיו (כה) * בתחלת

ג שנת ע"ט ומנחום
לי"ז ס לפי החופשי
והמדלי נשם רש"י
והר"ן בסם העור
והר"ם בה"ח
והמרמ"ס נה"ק א'
מה"ח ע מוספות
וכל הי רשותא
ס ב"י ז מגילה
י"ט ק מוס' סס
והר"ם ונה"ק
ר גיטין נ"ד אפילו
לדעת רש"י
ש הר"ם בה"ג
ס"ט נשם ר' נכון
וסמ"ג נתימן כ"ה

באר היטב

פסוק בלא שרטוט וכששרטט שטה עליונה דיו עי' מ"א: (יא) צעפלים

רק על אותו צד ומפסיק בין הקלף לכתב והשיב שקנאח סופרים הוא זה והגל
יפלה פיהם וכתב שמונה מן המובחר לכתוב על קלף זה משום זה אלי ואנוהו והצבע הזה שמדובק לקלף אינו הפסק וגם כי כל לנאותו אינו חוזק ע"ש.
ונראה שלכתחלה יש להעביר על פניו בחזק יד מטליח לכן ולקנח היטב ואז מה שאינו מדובק צהקלף מהצבע דבק טוב יסור ממנו ע"י הקנוח הוא ומה ששאר

משנה ברורה

לכתוב יותר ביושר ליפות השיטות הרשות צדו. ואם לא שירטט אפילו
שיטה עליונה עיין צביאור הלכה: (כא) ישרטט. פי' לכתחלה משום
זה אלי ואנוהו אבל דיעבד אפילו אם (יז) לא שירטט (יח) וכתב
השיטות עקומות אין לפסול התפילין: (כב) בעופרת. (יט) וכן צדו
ובסיקרא וכל כיוצא בזה ואפילו (כ) בין השיטין אסור לשרטט צ וול
זה לכתחלה אבל דיעבד אין להחמיר כן כתב הל"ח והא"ר ובחשונה
דבר שמואל סימן שס"ג מפסק בזה מאוד אם משורטט בשום צד
שחור מחמת נגיעת אור צאות ע"י השיטות השחור אם לא דכתב
מתחת השיטות עי"ש: ח (כג) בעפצים או בסיד. ולעיונא הוא
(כד) ללא מיקרי קלף בלא זה רק דיפתרח ויניח העור נסיד עד
(כז) שיפול השער מחליו ולא ע"י גרידה ואם הוציאו קודם לכן לא
יכתוב עליו דהוי דיפתרח עדין ופסול ויש (כח) מי שחולק וכתב דסופר
שהוציא העורות לאחר ד' ימים ועדיין לא עבר שערות מעליהן נראה
דדיעבד אין קפידא ללא תליא בשער כלל דכיון דכבר הונח נסיד
וניתקן כהוגן לא מיקרי דיפתרח עי"ש: (כד) בשפתיו. ודיעבד
(כז) דיו במחשבה: (כה) בתחלת. ויותר (כה) אין צריך לא להוציא
בשפתיו ולא לחשוב שמחשבים לשמה אלא בתחלתו בלבד (כו) ואפילו
נמשך העיבוד כמה ימים דכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה.

שערי תשובה

שלא כסדרן וי"ע נפר"ח סס: [ו] צעפלים. ענה"ט ועיין בפנים מאירות
ח"ג סי' ל"ז בקלף שלאחר העיבוד חולקין אותו ומושיחין אותו וצבע לכן כדי
שיהא חלק ולכן ביותר וקנח סופרים ראו לאסור מפני שאינו כותב על הקלף רק על אותו צד ומפסיק בין הקלף לכתב והשיב שקנאח סופרים הוא זה והגל
יפלה פיהם וכתב שמונה מן המובחר לכתוב על קלף זה משום זה אלי ואנוהו והצבע הזה שמדובק לקלף אינו הפסק וגם כי כל לנאותו אינו חוזק ע"ש.
ונראה שלכתחלה יש להעביר על פניו בחזק יד מטליח לכן ולקנח היטב ואז מה שאינו מדובק צהקלף מהצבע דבק טוב יסור ממנו ע"י הקנוח הוא ומה ששאר

ביאור הלכה

* וי"א שצריך וכו'. יש לעיין קצת אם שירטט כל השורות אם צריך ג"כ
לשרטט מן הנדדים או לא וספק זה יש להסתפק ב"ח ומוזהר דשם השיטות
כולו הוא לעיונא ונראה דדיעבד אין להחמיר בזה אפילו במוזהר כי לא נזכר
בכ"ח רק שירטוט בין השיטין וכ"ס לפי מה שנראה מרדב"ו הוצא ב"ח צ"ח
עי"ש דעטם השיטות אפילו במוזהר הוא כדי ליישר השיטין ודאי אין
להחמיר בזה. ודע שירטוט על תפילין לכו"ע אין צריך להיות לשמה כמש"כ
הפמ"ג: * וכן נהגוהו. וכנהיה של תפילין לכו"ע אין צריך להיות לשמה כמש"כ
צ"ש שכתב שני' שטוב לשרטט להשיטין לצד השיער ולמעלה ולמטה ולהנדדים
ישרטט לצד הבשר: * ולא על הגויל. גויל הוא העור שלא נחלק ולא הוסר
ממנו רק השער ותקנו שם ומלך הבשר לא הוסר כלום: * ואם שינה פסול.
קאי אכולם ואפילו אם כתב קונו של יו"ד שלא על הקלף במקום נשר
בגון שכתב אחד לא העביר מהדוכסוסטוס פסול ועיין לקמן: * וכותבים
עליהם לצד בשר. ויותר מאוד שלא יעשה לכתוב לצד השיער דמעבד דיעבד
וסימונו להכיר אחר העיבוד איהו צד הוא סמוך לבשר רואים לזהו צד שהקלף
מתרחק משמלתחין אותו הוא מקום הסמוך לבשר ומ"מ אין לפסול תפילין
ישנים מחמת סימן זה דאע"פ שאחר הנתינה נראה שנכתב לצד השיער אנו
מעמידים להספור שכתבם על חזקתו חזקה נקי ומומחה ונדאי כדן ככתב
גם כמתיק על המרדכי דמכסיר אם נכתב לצד השער. א"ר: * לתקנו
ולהחליקו. ואם נגרד יותר מזה עיין בנשמת אדם כלל י"ג: דעתו דלא מיקרי
חו קלף ובחמס סופר א"ח משונה ג' משמע שמקיל בזה: * ומצד הבשר
גורדים הרבה. וסימונו לידע שנגרד כל הדוכסוסטוס מקובל כפי הסופרים
כל מקום שהוא נמצא בקלף הוא ניכר לכן כי הוא חלק ושאר קלף אינו חלק
גדל כל כך עיין במה"ש שדעתו להחמיר וכן בשו"ת משיבט יעקב ונשמת אדם כ"כ ואותו מקום החלק יכול לקלוף ולהפריש כספין או נמחט ודיעבד אם לא
הקליפה הדקה הסמוך לבשר דעליה נודאי חל על שם דוכסוסטוס וכן בשו"ת ח"ס הג"ל ובחשונה חסד לאברהם מיעטם זה דיעבד כיון דעכ"פ נגרר מן העור
דקה במקום הכתיבה ואפילו קליפה דקה כחוט השערה דזה הוא הכל חשש דוכסוסטוס: * צריך הקלף רכו'. והעיבוד הוא הל"מ דכלא זה אין עליו
רק שם עור ולא גויל וקלף דוכסוסטוס פמ"ג. וכל אלו הסעיפין הנאמרים פה לענין עיבוד הוא רק לענין הפרשיות של התפילין וכן לענין כתיבת ספרים
ומזוזות [לבד מדעת הרמב"ם לענין מוזהר וכדאימא צו"ד נתימן רפ"ח ס"ה] ולענין עור הבנים יתבאר לקמן בסעיף ל"ז: * וצריך וכו' לשמו. וכלא זה
פסולין ואם הוא במקום שלא יוכל להשיג תפילין אחרים כ"א אלו שנכתב על עור המעובד שלא לשמה אף דכ"ח כה"ג נראה דיוכל לצדד עליה בנזר אבל
בתפילין יניחם כך בלא צרכה ע"ש בפמ"ג. ודע עוד בהפמ"ג: החליט בפשיטות דעיבוד לשמה הוא מדרבנן והציא ראייה לזה מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח
פ"א מהלכות תפילין הלכה י"א ונ"מ היכא שספק לן אם נתחלף לו עור בעד עור שלא לשמה י"ל ספיקא דרבנן לקולא אף מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח
דהוא סובר שהוא דאורייתא וכן ראיתי לאחד שכתב בשם הגמ"ר שכתב ג"כ דכל הפוסקים המחמירין בענין עיבוד שכתב ג"כ מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח
דבשעת הדחק יש להקל בספיקן דכלא"ה יש הרבה מהראשונים דס"ל דא"צ עיבוד שכתב ג"כ דכל הפוסקים המחמירין בענין עיבוד שכתב ג"כ מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח
נחשבת פרה מ"א בנ"ב סימן ק"א הוצא בנכ"י יוסף יו"ד סימן רע"א. ודע עוד דעיבוד שכתב ג"כ מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח דב"ש שכתב ג"כ מחשבות הרמב"ם שהונא בכ"ח
גיטין דף מ"ה ד"ה עיבוד לשמה ובספר בית אהרן י"ל לידון בדבר המדש דהאידנא דאין כותבין ברוב על קלף שאר ספרים רק ס"ח הוא סתמא כלשמה יש
לעיין: * בתחילת העיבוד. ואם היה רק סוף העיבוד לשמה עיין לקמן בס"ט שזכרנו שם דהט"ו צו"ד רע"א ס"ג ס"ל דמהני והפמ"א ח"א סימן
מ"ה

שער הציון

(יז) ב"ח ומוכח מן הטור: (יח) ב"ח הג"ל: (יט) פמ"ג דלא להמקילין בדיו: (כ) סס: (כא) מגילה י"ט ושנת ע"ט: (כב) מ"א ופמ"ג: (כג) משיבת נפש סימן
ד': (כד) א"ר ופמ"ג: (כה) הר"ם בה"ק: (כו) פמ"ג:
הנהגות ותקונים: א) י"ד סי' ג': ב) א"א י"ב

הלכות תפילין סימן לב

מג באר הגולה

העיבוד שהוא מעבדו לשם תפילין * או (כו) לשם (יב) [ו] ספר תורה יאבל אם עיבדה לשם מזוזה (כו) פסול: ט * אם עיבדו א"י * אלהרמב"ם פסול (כה) אפילו א"ל ישראל לעבד לשמו יולהרא"ש כשר אם ישראל עומד ע"ג וסייעו: (הגה (כט) קלמ (יג) נעטדה) ז"י נשם הרא"ש א בפרק א' מה"ח ב הלכות ס"מ בשם רבי עקיב

שערי תשובה

מדובר ב זה נעשה גוש אחד עם הקלף ואינו חוץ ומ"מ נראה שאין להחזיר רק משיחה דקה אבל לא אם הוא טוח על פניו ועב קלמ: [ו] ס"מ. עיין בה"ט נשם עה"ג ובפנים מאירות ח"ג סי' י"א כתב שגב הגאון בעל עה"ג השיג עליו מדברי הש"ע והב"י כאן ובעל פנים מאירות הוכיח מהש"ס דמנחות שהדין עם העה"ג עיין סס. אמנם נשאגת אריה סי' מ"ו האריך בה דעיבד וכתיבה לשמה מהני מקדושה חמורה לקדושה קלה ולא מיבעיא מש"ר לשי' דמסתברא דחזא מלמא הוא ומהני צ"ן מש"ר לשי' וכן איכפא ולא עיבד לשי' מהני לתפילין ומוחוות שקלים מקדושת ס"מ. ולא עיבד לתפילין מהני למוזה ולא לשי' ולא עיבד למוזה לא מהני אלא למוזה לבד וכמ"ש הב"י

הרצועות. ודיעבד אפי' לא סייעו כלל כשר ועכ"פ צריך שיאמר

ביאור הלכה

מ"ה חולק ע"ו וס"ל דלדינא יש ספק אם נאמר הוכיח סופו על חתולמו וגם צמחור הגר"א לעיל בסימן י"א כתב כן דספק הוא אם נאמר הוכיח סופו על חתולמו ע"ש. ונראה דאעפ"כ אין להחמיר בדיעבד אחרי שיש הרבה מקילים כי גם דעת הגאון מהר"מ נעטע נבאורו על המדרי להקל בה ע"ש היטב בסוף הלכות ס"מ דה"ה או יסייע ופכר דהרואה שמבא הט"ו לדבריו שם צו"ד רע"א מדמכשרי הגאונים להחזיר אפילו קלף שנעבד לגמרי שלא לשמה לדי מחות ולהעביר עליו סיד לשמה וכ"ש בה מרפסא איגרא (הגה"ה ומכ"ש לפי מה שמלאמי נשם תשובה חב"י דמפרש היא דתשובה הגאונים שמתירים להחזיר את העור המעובד לדי מחות ולהעביר עליו סיד לשמה היינו צעור שאינו מעובד כל זכרו א"כ הרי מטאר צהדיא כדברינו ועיין בקו"א לשו"ע של הגר"א ולענ"ד נראה דהאי דק המוכר שם בתשובת הגאונים היינו קלף ממש וכן מוכח שם מדברי הטור ושו"ץ שם בתחלת הסימן דלא נוכל לדחות דהטור איירי ג"כ בקלף שלא ניתקן כל זכרו נמלים לבד או נמלים וקמיה ולא עפיך דה לא היה מחזיר הטור נאם אין יכולת וכו' אפילו במקום הדחק ומדע דהטור וגם השו"ע השמיטו שם האי דין ראשון דתשובת הגאונים שמתירין אפילו נמלים לבד במקום הדחק ש"מ דלא ס"ל והטעם דס"ל כיון דהוה הלמ"מ כמש"כ הרמב"ם בפ"א מה' תפילין אין להקל בו ע"כ הג"ה ואלו גם דעת הגר"א כן כמו לענין ספק אם צריך להוילא צפה דוקא דגם שם מבא הגר"א דספק הוא ואעפ"כ לא החמירו רק לכתולה וכדמוכח מהשו"ע שכתב טוב להוילא בשפתיו וכדכתב הפמ"ג כן נאמר בה ומכ"ש לפי דעת הפמ"ג שעיבד לשמה הוא דרנן. היו"א מדברינו דאם שכתב ליתן העורות לתוך הסיד לשמה וזכר בתוך עיבודו צעור שיש עליה עדין שם דיפתחא שיטלס מן הסיד וחזור ויתנס לתוך הסיד לשמה כנ"ל צבור נעוה"י. וכ"כ אם הוא מחשב לשמה צמעה מה עיבד גופא אבל אם מחשב לשמה צמעה חוקין קלף אח"כ כגון מה שמחזיק אותו בצדן הפימ"ם וכדומה או צמעה השירטוט של הפמ"ג או גרצועות צמעה השחרות לבד הוא מחשב לשמן זה תודאי לא מהני ט"ו צו"ד שם ופמ"ג והסקמח אחרונים ודע עוד דבהס' קי"ל דא"ל כלל שיהא לשמה ואפילו צמוזה דעלם השירטוט הוא הלמ"מ אפי"ה אינה צריכה להיות לשמה אך יש מן האחרונים שמתמירין בדבר לענין שירטוט [הב"ם צמוזה והבני יונה אף בס"מ] אפילו דיעבד ונכון לחוש לדבריהם עכ"פ לכתולה ועיין בפמ"ג צמ"ו סק"ד ומבין את הכל ועיין בפמ"ג שכתב עוד דלפי דברי הב"ה לא יועיל שירטוט אפילו דס"מ למוזה אבל לפי מאי דאנן פסקינן דס"מ ומאזה שרין מהני וע"ש עוד דשירטוט דתפילין ומוזה תודאי לא מהני להב"ה ואף אם שרטוט לשמה כמאן דליחא דמיא אך כבר הכרענו דאין להחמיר בדיעבד. וע"ש בפמ"ג שכתב דכ"ו נמחמא אבל נמחשב נהדיא נהשרטוט שלא לשמה אפשר דגרע לד"ה: * או לשם ס"ת. עיין צמ"ב צמ"ה ולא כמו שנהגו הסופרים ע"ש הטעם דבדאורייתא קי"ל אין צריכה ולפי מה שכתב הפמ"ג דעיבד לשמה הוא דרנן יש להקל בדיעבד. ול"ע למעשה: * אם עיבדו עכו"ם. ואם עבדן אשה או קטן עיין לקמן בסימן ל"ט צמ"ב סק"י: * אלהרמב"ם וכו' וסייעו. לנאר הדין דסיוע צריך להאריך קלמ דהנה הט"ו הביא פה וצו"ד רע"א דסיוע אפילו בסוף מהני והביא ראייה מהחזרת הקלף לסיד ע"ש והפמ"א בסימן מ"ה השיג עליו אחד דאין נאמר כאן הוכיח סופו על חתולמו כיון דחתולמו עשאו עכו"ם אין נאמר דמשום דנא ישראל לבסוף וסייעו לשמה יוכיח על חתולמו שהיה לשמה ועוד דאפילו בישראל עצמו הביא ראייה דלדינא יש ספק אם נאמר הוכיח סופו על חתולמו ע"ש הט"ו פליאה גדולה מוז דהאין הביא הט"ו ראייה מהחזרת הסיד לתוך הקלף

באר היטב

וינה העור כסיד עד שיפול השער מאליו ואם מוילאה קודם לכן לא יכתוב עליו דהוי דיפתחא ז"ש מ"א: (יב) ס"מ. בתשובת ענדת הגרשוני סימן כ"ה אוסר לכתוב תפילין על קלף שנעבד לשם ס"מ אם לא שימנה בתחלה שאם ירצה אח"כ לשנות לקדושה קלה שיהא רשות בדו ע"ש. ועיין בד אהרן מה שהקשה עליו. ועיין בתשובת צמח צדק סימן פ"א אי מועיל התנאי למעבד עור לרצועות של תפילין להשתמש במה שישמיר מהעור לתשמיש של חול ודעתו צהא דברצועות מותר ע"ש. ועיין צו"ד סימן רע"א ס"ק ג' כתבתי נשם הטור דתיקון הקלף והשרטוט לא צריך לשמה: (יג) נעטדה. דוקא כשסייעו צעידו ואפילו בסוף העיבוד מהני אבל אינו מועיל אם סייעו להשחיר

משנה ברורה

ומחילת העיבוד (כו) מיקרי כשמיים העורות לתוך הסיד ולא צמעה שמיים לתוך המים קודם מפני דזה לא מיקרי עדין עיבוד: (כו) לשם ס"ת. דקדושתה חמורה מתפילין וכלל מחזיקים מנה ואעפ"כ (כח) מותר לשנות למו"מ אף דקדושתה קלה ממנה אבל לדבר חול אסור לשנותו לבד (כט) אם התנה בפירוש בתחלת עיבודן שיהא מותר לשנותו אף לדבר חול אז מותר לשנותו. והנכון (ל) שינהגו כן הסופרים לכתולה צמעה שמיים העורות לתוך הסיד שיאמרו אני נתן עורות אלו לתוך הסיד לשם קדושת ס"ת ואני מתנה לכשארצה שאוכל לשנותו לכל דבר ולא כמו שנהגו הסופרים שאומרים לשם ס"ת או תפילין או מוחות או שאר דבר רשות דאז מתחזקים האחרונים אם מהני ועיין צמ"אור הלכה: (כז) פסול. ולא מהני רק למוזה בלבד דקדושתה קלה מתפילין ואם עיבד לתפילין מהני (לא) אף למוזה ולא לשי' ואם עיבד העור לשם רצועות לא מהני לכתוב פרשיות עליו אם עשה אח"כ קלף מהן דקדושתן חמורה ואפילו לעשות מהן עור צמים יש לומר נמי דפסול דקדושתן חמורה מרצועה [פמ"ג וע"ש עוד מה שכתב צה:] ה (כה) אפילו. דס"ל להרמב"ם דעכו"ם עושה אדעתא דנפשיה ואף על פי שהעכו"ם אומר ששומע לישראל אין פיו ולבו שרין בה אבל הרא"ש ס"ל דכיון שהוא עומד ע"ג (לז) בתחלה צמעה שמיים העורות לתוך הסיד ואומר לו שיתנס או לתוך הסיד לשמה ולא צעין הכונה של העכו"ם לזה רק צמעה רגע נחיתתם לסיד ציית ליה אשעה מועטת צה ונוחנס אדעתא דהכי אבל אם הישראל העומד ע"ג חישב בלבו לבד לשמה לא מהני ואפילו אומר לו (לג) בפירוש כל שעומד מרחוק ואינו מלמדו לא מהני אפילו להרא"ש: (כט) קצת. אפי' אם לא סייעו רק (לד) בסוף העיבוד ואפילו גם זה הסיוע לא היה רק צמחפות עם העכו"ם כשר וכ"ו למזנה בעלמא אבל בדיעבד להרא"ש כשר (לה) אפילו לא סייעו כלל דעכו"ם אדעתא דישראל המזוהו

שער הציון

(כ) טובי"י מ"מ בסימן קפ"ה ע"ש ומשיג שם על הענ"ו שכתב בסימן זה בהפ"ו (כח) צ"י ואחרונים ודלא כתשובת עה"ג דמחמיר: (כט) לקמן בסימן מ"ב ע"ש כל פרטי הדינים: (ל) תשובת רע"א בסימן ד' ולקמן בסימן מ"ב נעט"ח ע"ש: (לא) ב"י: (לב) הרא"ש בה"ק: (לג) פמ"ג: (לד) ט"ו: (לה) ש"ך צ"ח ע"מ כנה"ג ומ"א וא"י וביאור הגר"א לעיל בסי' י"א לדעת הרא"ש דלא כפנים מאירות בסי' מ"ה שמחמיר בה ואעפ"כ במקום שעבדנין ישראל מצויים יתן להשראל כי גם החו"ם ס"ל בהרמב"ם:

הגהות ותיקונים: א) צ"ל בעיבורה: ב) צ"ל על: